

Olvasónapló

KÁNTOR ZOLTÁN

Nacionalizmuselméletek: az összegzések ideje?

Az utóbbi két évben több összefoglaló könyv jelent meg a nacionalizmusról: enciklopédiák, szöveggyűjtemények és jelentős szerzők összegző munkái jelentek meg. Az alábbiakban ezek közül válogattam. A válogatásba egy enciklopédia, két szöveggyűjtemény, valamint két egyéni kötet került be. A végén pedig röviden egy folyóiratot és néhány Romániában megjelent könyvet ismertetek.

A szemlézésben bemutatott könyveken kívül természetesen még számtalan könyv és tanulmány jelent meg a nacionalizmus témakörében, és igencsak fontos elméleti írásokat olvashatunk a nacionalizmussal foglalkozó legfontosabb folyóiratokban, a *Nations and Nationalism*-ban és az *Ethnic and Racial Studies*-ban.

*Athena S. Leoussi: Encyclopedia of Nationalism*¹

Az utóbbi két évben két enciklopédia jelent meg a nacionalizmusról. Az enciklopédia fogalmát különféleképpen értelmezi a két szerkesztő, Athena S. Leoussi és Alexander J. Motyl². Míg a Leoussi által szerkesztett enciklopédia elsősorban az elméleti kérdéseket helyezi a központba, a Motyl által szerkesztett könyv az elméleti kérdések mellett a nacionalista mozgalmakkal és a nacionalista vezetőkkel is foglalkozik. Mivel elméleti szempontból a Leoussi által szerkesztett könyv sokkal alaposabb és használhatóbb, számomra ez érdemel több figyelmet.

Az előbbiek előtt csupán egy hasonló jellegű enciklopédia jelent meg³, és egyetlen nacionalizmus szótár sem. A nacionalizmusra vonatkozó elméletek

összefoglalását több szerző is megtette, ezek közül a legkiemelkedőbbek a Craig Calhoun⁴, az Anthony D. Smith⁵, és a David McCrone⁶ által írottak.

Az enciklopédiát talán találóbb lett volna a nacionalizmuselméletek enciklopédiájának elnevezni, hiszen nem a nacionalizmus manifesztálódásával foglalkozik, hanem a nacionalizmust, a nemzetek kialakulását taglaló elméleteket, megközelítéseket és tipológiákat összegzi.

Az enciklopédia szerkesztője a szakterület legjelentősebb képviselőit nyerte meg a szócikkek megírásához: Richard Jenkins, Yael Tamir, Anthony D. Smith, Ephraim Nimni, Philip Schlesinger, Daniele Conversi, John Hutchinson, Michael Banton, Schöpflin György, John A. Armstrong, Kenneth Minogue, Steven Grosby, Raymond Pearson, Brendan O’Leary, Pierre L. van den Berghe, John A. Hall, Josep R. Llobera, Miroslav Hroch stb.

A rövid, magyarázó szócikkek mellett esszyszerű szócikkek is megtalálhatók, amelyek különálló tanulmányokként is megállják helyüket. A teljesség igénye nélkül megemlíthetjük a

kozmpolitizmus és nacionalizmus (*Cosmopolitanism and Nationalism*), a kulturális nacionalizmus (*Cultural Nationalism*), a „képzelt közösségek” nacionalizmuselmélete (*The „Imagined Communities” Theory of Nationalism*), az instrumentalista nacionalizmuselméletek (*Instrumentalist Theories of Nationalism*), a modernizációs nacionalizmuselméletek (*Modernization Theories of Nationalism*), a mítoszok és szimbólumok szerepét központba helyező elméletek (*Myth and Symbolism Theory of Nationalism*), a nemzet-kialakulási tipológiákra vonatkozó megközelítések (*Typology of Nation-Forming Processes in Europe*), valamint az Ernest Gellner, Eric J. Hobsbawm és Max Weber elméleteit bemutató szócikkeket. A szerzők összefoglalják a kérdéskör és a szerző által felvetett legfontosabb kérdéseket, ezeket tágabb kontextusba helyezik, valamint kritikailag értelmezik.

A szerkesztő figyelemmel volt arra is, hogy a fontos tipológiák (perenializmus/modernizmus; etnikai/polgári nacionalizmus; etnikai és területi nacionalizmus) önálló szócikkekben szerepeljenek. Más nacionalizmussal, nacionalizmuselméletekkel foglalkozó összegző/összefoglaló munkákkal ellentétben ez az enciklopédia néhány szócikk erejéig gondot fordít a nemzeti és etnikai kisebbségekre is.

Alapjában véve állíthatjuk, hogy az enciklopédia bemutatja a nacionalizmuselméletek legfontosabb megközelítéseit és legjelentősebb elemzőit. A rangos szerzői gárda biztosíték arra nézve, hogy alapos bemutatást kap-

junk. Az enciklopédiával szemben megfogalmazható bírálatok csupán arra vonatkozhatnak, hogy az olvasó időnként meglepődik, hogy vajon a nyelv és nacionalizmus szócikknél miért nem szerepel egyáltalán Joshua Fishman, a kérdéskör talán legjelentősebb képviselője, valamint az etnonacionalizmusnál miért nincs egyetlen hivatkozás sem Walker Connorra? A központi fontosságú szócikkek mellett, olyanokat is találunk, mint az etnikai humor (*ethnic humor*), és szerepel például Henry Fuseli, a 18. század végén, 19. század elején élt svájci festő is. Felmerül a kérdés, hogy ezek a szócikkek tényleg olyan fontosak-e, hogy bekerüljenek az enciklopédiába, és amennyiben igen, akkor további – ezekhez hasonló – nem jelentéktelen, de másodlagos fontosságú szócikkek miért hiányoznak. Gondolok itt például a Giuseppe Mazzinire, az ausztro-marxistákra, vagy Liah Greenfeldre vonatkozó szócikkekre.

Ezek az észrevételek inkább megjegyzések, mint bírálatok, és semmit sem vonnak le az enciklopédia értékéből.

A nacionalizmuselméletekkel foglalkozók számára megkerülhetetlen a kiadvány, mint ahogy a nacionalizmus különböző aspektusait oktatók számára is igen hasznos kézikönyv. Mértékkel ajánlható a könyv azoknak, akik most kezdenek el foglalkozni a kérdéskörrel, hiszen az összegzések mindekelelt az azok számára érthető, akik bizonyos háttérismeretekkel rendelkeznek.

*John Hutchinson and Anthony D. Smith:
Nationalism: critical concepts in political science*⁷

A 2000-es évben jelent meg az eddig legátfogóbb nacionalizmus szöveggyűjtemény. John Hutchinson és Anthony D. Smith rutinos szöveggyűjtemény-szerkesztőknek tekinthetők, hisz ők szerkesztették az Oxford University Press-nél megjelent *Nationalism*⁸ és *Ethnicity*⁹ köteteket is. Az említett kötetek a szerzők által leglényegesebbnek tekintett tanulmány- és fejezetrészleteket tartalmazzák. A *Nationalism* kötet közkedvelt a diákok körében, mivel az egyes megközelítéseknek csupán leglényegesebb részeit tartalmazza. A nacionalizmussal való ismerkedés céljából tényleg hasznos a gyűjtemény, viszont a tanulmányok, cikkek egészét tartalmazó kötetek ennél használhatóbbak. Ilyenek a Perival Sukumar¹⁰ és Gopal Balakrishnan¹¹ által szerkesztett gyűjtemények. A régebbi gyűjtemények között említést

érdemel az Eugene Kamenka¹², valamint a klasszikus szövegek gyűjteményei közül az O. Dahbour and M. R. Ishay¹³ által szerkesztett kötet. Magyar nyelven csupán egy hasonló jellegű kötet jelent meg.¹⁴

A *Nationalism: critical concepts in political science* öt kötetben gyűjti össze a releváns szövegeket. Az első kötet a legfontosabbnak tekintett elméleti szövegeket tartalmazza. A második kötetben az európai nacionalizmusokról szóló szövegek szerepelnek, a harmadik és negyedik kötet a nacionalizmus afrikai, ázsiai, amerikai és az ausztrál térségbeli változataival foglalkozik (ezekre a részekre nem térek ki a ebben a szemlében). Az ötödik kötet a nacionalizmus és a politika viszonyát mutatja be, valamint azokat a szövegeket tartalmazza, amelyek a nemzeti alapú szerveződés túllépését tűzték ki célul.

Az első kötet három részből áll. Az első rész a nemzet (Max Weber), a nemzetépítés (Walker Connor), a nacionalizmus (Hans Kohn) és a nemzeti identitás (Philip Schlesinger) első komoly elemzéseit tartalmazza. A második részben a primordialista és perenialista megközelítések kaptak helyet, elsősorban az antropológiai, szociobiológiai és lingvisztikai megközelítésekben (Clifford Geertz, Pierre L. van den Berghe, Joshua A. Fishman és John A. Armstrong). A harmadik rész a modern és posztmodern megközelítéseket mutatja be. Ebben a részben szerepelnek a modern kánonhoz tartozó legfontosabb megközelítések (Elie Kedourie, Ernest Gellner, Tom Nairn, Michael Hechter, Benedict Anderson, John Breuilly, Eric Hobsbawm, Michael Mann, Craig Calhoun és Daniele Conversi). Kis túlzással állíthatjuk, hogy ebben a kötetben szerepelnek a legfontosabb elméleti megközelítések, és egyben az egyik legjobb válogatás. A második kötetben az európai nemzetfejlődésre vonatkozó legfontosabb elméleti írások szerepelnek. A legjelentősebb írások: a régi és új nemzetek tipológiája (Hugh Seton-Watson), a nemzet középkori gyökerei (Susan Reynolds), a különböző nemzetek nemzeti öntudatának kialakulása (Liah Greenfeld), a kulturális nacionalizmus és nemzetépítés a modern Írországból (John Hutchinson), a nemzetfejlődés Közép-kelet Európában (Miroslav Hroch), az etnikai konfliktusok Nyugat-Európában (Arendt Lijphart), valamint francia és a német állampolgárságmodell (Rogers Brubaker).

A negyedik kötet végén a nacionalizmus és kultúra viszonyáról szóló írások találhatók, ezek közül talán Anthony D. Smith és Michael Billig írásai a legfontosabbak. Ugyancsak ebben a kötetben található a feminizmus

és nacionalizmus viszonyát taglaló írások. Ebben a blokkban a legismertebb szerző Nira Yuval Davis.

Az ötödik kötet első részének címe a nacionalizmus és a politika. Ebben a részben a háború és etnicitás (Anthony D. Smith), az etnikai konfliktus és a nemzetközi biztonság (Michael Howard), a kisebbségi jogok (Jennifer Jackson Preece), a multikulturalizmus (John Rex), az irredentizmus és szecesszió (Donald L. Horowitz), valamint a szecesszió dinamikájáról szóló (Michael Hechter) tanulmányok emelkednek ki. A második részben a nacionalizmus által felvetett kérdések megoldásáról és túlhaladásáról szóló tanulmányok szerepelnek. Ezek közül Philip Schlesinger európaiságáról szóló tanulmánya figyelemreméltó.

A szerzők is elismerik, hogy nem sikerült az összes jelentős írást megjelentetni ebben a válogatásban, de ez a mentegetőzés feleslegesnek tűnik, hiszen teljes szelekció úgyszemint lehetséges. A téma megértéséhez vissza kell menni a klasszikus könyvekhez, és az elméletek belső koherenciáját megragadni. A kötet a bevezetőben röviden elmagyarázza a központi fogalmakat és a szelekciós elvet. A bevezető nagyjából követi Anthony D. Smith összefoglaló könyvének¹⁵ vonulatát.

Megkerülhetetlen az a kérdés, hogy vajon miért volt érdemes ezt a szöveggyűjteményt kiadni, amikor a könyvtárakban amúgyis megtalálható az összes alapmű és a folyóiratok jelentős része is? Például térségünkben, a Közép-Európai Egyetem könyvtára kivételével, aligha létezik egy másik könyvtár, amelyben ez meglenne. De vajon ezen a könyvtáron kívül melyik intézet áldoz 550 brit fontot a gyűjteményért? Az egyébként jól megválogatott gyűjtemény elsősorban azok számára lesz hasznos, akik már foglalkoztak a kérdéssel, viszont még nem állt számukra össze a kérdéskör összetettsége, és nem csupán az összefoglaló köteteket és enciklopédiákat kívánnak olvasni, hanem az eredeti könyveket és cikkeket is. Az öt kötet szerkezetével (legalábbis az elméleti és európai részre vonatkozóan) a nacionalizmussal foglalkozó szerzők valószínűleg egyetértenek, és a tananyagok is ezt a struktúrát követik. Az igazi elmélyüléshez természetesen a téma klasszikus munkáit el kell olvasni, és ugyanakkor szükséges követni a releváns szakmai folyóiratokat.

Felmerülhetnek kérdések a válogatással kapcsolatban, és számon lehet kérni a szerzőktől, hogy miért hagytak ki néhány általunk fontosnak vélt írást. Természetesen, ezek a felvetések nem mindig jogosak, hiszen bizonyára

a szerzőket is korlátozta a terjedelem. Ennek ellenére néhány kifogást – a teljesség igénye nélkül, és elsősorban az elméleti részre vonatkozóan – megfogalmazok.

Látható a szerzők szándéka, hogy a klasszikus megközelítéseknek csekély szerepet szántak, de talán sikerült volna helyet találni John Stuart Mill nemzetiségről szóló néhány oldalának. Ugyancsak hiányoznak Ernest Renan és John Plamenatz klasszikus szövegei. És hiányérzete van a szemlélőnek, hogy a klasszikus német szerzők (Herder és Fichte) nem szerepelnek, mint ahogy az ausztro-marxisták sem.

Az elméleti résznél meglepő, hogy Ernest Gellnernek egyik igen régi tanulmányát válogatták be a szerzők (*Scale and Nation*, 1973) és nem valamit a *Nations and Nationalism*-ből vagy későbbi írásaiból, amelyek alapján az olvasónak világosabb lehetne Gellner felfogása. Pozitívan értékelem, hogy Benedict Andersontól nem a klasszikus meghatározást (a nemzet mint képzelte közösség) tartalmazó fejezetét válogatták be, hanem a nemzeti tudat eredetére vonatkozót. Ezzel talán hozzájárulnak ahhoz, hogy Andersonnak a tulajdonképpeni elmélete visszakerüljön a nacionalizmusról szóló viták sodrába.

Daniele Conversi tanulmánya valójában a Barth-i modell újragondolása, és a kérdéssel foglalkozó egyik legjobb tanulmány, de hiányérzetem van az eredeti Frederik Barth szöveg kihagyása miatt. Igaz, több szerző ezt az úgynevezett etnicitás-elméletekhez sorolja, viszont a nacionalizmuselméletekre gyakorolt hatása miatt nehezen hagyható ki egy ilyen kötetből.

Továbbá hiányolom a nacionalizmussal foglalkozó szakirodalom módszertani írásait, és itt elsősorban Katherine Verdery-re és Rogers Brubakerre gondolok. Ezt csupán azzal tudom magyarázni, hogy a szerkesztők maguk is a már „klasszikus” szerzőkhöz tartoznak, és nem fogadták be ezeket az újabb megközelítéseket.

Monserrat Guibernau and John Hutchinson: Understanding Nationalism¹⁶

Az *Understanding Nationalism* egyszerre tanulmány- és szöveggyűjtemény. A kötetben szereplő tizenegy tanulmány egy része tulajdonképpen a szerzők korábbi tanulmányai átdolgozott és aktualizált formában. A kötetet a szerkesztők az ASEN (Association for the Study of Ethnicity and Nationalism) tíz éves évfordulója alkalmából publikálták. A szerkesztők

célja az volt, hogy egy kötetben jelentessék meg azokat az összefoglaló tanulmányokat, amelyek a nacionalizmus központi kérdéseit összegezik. A tanulmányok a szerkesztők felkérésére készültek, de minden jel szerint a tanulmányok szerzői felhasználták régebben már publikált szövegeiket. A tanulmányok három részre oszthatók. Az első öt tanulmány a nacionalizmus legfontosabb megközelítéseit tartalmazza. Anthony D. Smith (*Nations and History*) a nemzetek kialakulását vizsgálja. Smith korábbi érveit ismétli meg miszerint a nemzetek nem a modern korban alakultak ki, hanem jóval régebben, ezért a nemzetek kialakulását *la long durée*-ben kell vizsgálni. Nézete szerint a nemzeteket az etnikai mítoszok, az emlékezet, a szimbólumok, valamint a kultúrák képezik. John Breuilly (*The State and Nationalism*), habár elismeri a kulturális faktorok jelentőségét a nacionalizmus kialakulásában, a hangsúlyt a modern állam kialakulására helyezi. Megközelítésében az állam modernizációja teremti meg a keretet az – állami vagy államellenes – nacionalizmus kialakulásához. Csak ebben a kontextusban jelenik meg a nacionalizmus, mint ideológia, akár intellektuális, akár mobilizációs funkcióját figyelembe véve. Éppen ezért a nacionalizmus a modern kor központi politikai mozgalmá. Walker Connor (*Homeland in a World of States*) azokra a pszichológiai tényezőkre helyezi a hangsúlyt, amelyek egy területből anyaországot teremtenek. Connor, aki elméleti munkássága mellett fáradhatatlan kutató, azt vizsgálja, hogy miért olyan erősek a nemzeti kötelek. Nézete szerint ennek egyik lehetséges magyarázata, hogy a területhez való kötődés sokkal erősebb, mint ahogy azt a társadalomtudósok hajlandók elismerni. Többek közt a költők hazafias versrészleteivel támasztja alá állítását. Connor szerint az elszakadást kítűző nacionalista mozgalmakat nem az autonómia elvont fogalma ihleti, hanem a területhez való kötődés. Továbbmenve azt a megállapítást teszi, hogy az államok egységét gyakran nem csupán multinacionális államok, hanem egyben multi-anyaországok (*multi-homeland*) veszélyeztetik. Walker Connor az egyik legeredetibb gondolkodó és kutató a nacionalizmus szakterületén, és bírálói általában nem azt vetik a szemére, hogy nincs igaza, hanem, hogy megállapításai nem tesznek eleget a tudományos meghatározás kritériumának. John Hutchinson (*Nations and Culture*) a Smith-i etnoszimbolista vonulatba sorolható, ezért nem meglepő, hogy ő is elveti azt a modern tézist, mely szerint a nemzeti kultúrák kitaláltak. A hangsúlyt a nemzeti kultúrák kontinuitására helyezi, amelyek nem egységesek, de épp a különbözőségeikben rejlik dinamika élteti őket.

Steven Grosby (*Nationality and Religion*) a nacionalizmuselméletek egyik legkevésbé tanulmányozott vetületét vizsgálja: a nacionalizmus és a vallás közötti összefüggéseket. Grosby egyrészt a vallás szerepét vizsgálja a nacionalizmus kialakulásában, másrészt a jelenkori vallásos nacionalizmust.

A második részben három esettanulmány szerepel. Nira Yuval Davis (*Nationalism, Feminism and Gender Relations*), Kosaku Yoshino (*Japan's Nationalism in a Marketplace Perspective*) és Crawford Young (*Nationalism and Ethnic Conflict in Africa*) a nacionalizmus néhány egyedi esetét mutatja be.

A harmadik részben a jelenkori kérdések szerepelnek. John A. Armstrong (*Postcommunism and Nationalism*) az átmenet és demokratizálódás szemszögéből vizsgálja meg a Szovjetunió szétesése okozta, illetve az ezáltal felerősödött nacionalizmusokat. Michael Mann (*Explaining Murderous Ethnic Cleansing: the macro-level*) az etnikai tisztogatást elemzi a nemzetállamok korában. Az utolsó tanulmány Montserrat Guibernau (*Globalization and the Nation-state*) a globalizáció és a nemzet-állam kérdésével foglalkozik, amelyben a nemzet-állam gyengülését jósolja.

Az *Understanding Nationalism* a használható szöveg- és tanulmány-gyűjtemények közé tartozik. Mint minden hasonló vállalkozás természetesen hiányos, viszont nehezen képzelhető el az a kötet, amely minden igényt kielégítene. A szerkesztők a kulcskérdések bemutatására megtalálták a megfelelő szerzőket, és a kiválasztáskor igyekeztek figyelembe venni a különböző iskolák közötti egyensúlyt. Igaz, az elméleti tanulmányoknál az etnoszimbolista iskola túltengéséről beszélhetünk, hisz Anthony D. Smith és John Hutchinson is ide sorolható, és Walker Connor is ehhez áll közelebb.

Kritikai megjegyzésként azt emelném ki, hogy a szerkesztők vagy a szerzők nem jelezték lábjegyzetben, hogy melyik régebbi cikkük gerincére épülnek a jelenlegi tanulmányok.

George Schöpflin:

Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe

2000-ben jelent meg Schöpflin Györgynek a nacionalizmus tárgykörében az utóbbi tíz évben megjelent tanulmányait tartalmazó kötete¹⁷. A szerző a London School of Slavonic and East European Studies professzora. Mint azt legutóbb (2001. októberében) a Közép-Európai Egyetemen tartott előadásában elmondta, igazából a nacionalizmus, az etnicitás csak

a 90-es években vált fő kutatási területévé. Előtte elsősorban a kommunista államok politikája volt az első számú szakterülete.

Az új publikációk mellett a kötetben található korábban megjelent tanulmányok is. Az öt fejezet elsősorban elméleti írásokat tartalmaz. Az első fejezetben (*What is the Nation?*) a nemzet fogalmát járja körül a szerző, amelyben elsősorban az etnicitás, az állam, a hatalom és a civil társadalom fogalmi körében határozza meg a nemzetet. Schöpflin megpróbálja túlhaladni a klasszikus paradigmákat, és annak ellenére, hogy a modern megközelítésekhez sorolhatjuk, nem érzéketlen a pre-modern álláspont iránt. A nemzet gyökereit az etnicitáshoz, illetve az államhoz és állampolgársághoz kötik között egy köztes álláspontot képvisel. Schöpflin szerint a nemzet egyszerre etnikai, polgári és az állam által strukturált. A demokrácia – Schöpflin nézete szerint – az etnicitáson, az államon, valamint a civil társadalmon alapszik. Erre alapozva azt állítja, hogy csupán e három elem közötti egyensúly biztosíthatja a demokratikus rendszer zavartalan működését. A második fejezetben (*Ethnicity and Cultural Reproduction*) az etnicitás és a kulturális reprodukció kérdését elemzi. A tanulmányok a mítoszokra, az ideologikus gondolkodásra, valamint a nyelvre összpontosítanak. A harmadik fejezetben (*The State, Communism and Post-Communism*) központi szerepe van az államnak, és ezen a területen valahol Anthony D. Smith és Michael Mann vagy Gianfranco Poggi között helyezném el. Míg az előbbi igen keveset foglalkozik az állam kérdésével és a nacionalizmussal, etnicitással való összefüggésekkel, az utóbbiak a nemzetnek, a nacionalizmusnak a hatásával törődnek kevesebbet. A negyedik fejezet (*Minorities*) központjában a kisebbségek állnak, és ezt a kérdést taglalja az ötödik fejezetben (*The Ethnic Factor Reconsidered*) is. Itt található meg a jugoszláviai, szlovákiai, romániai kisebbségekről szóló írásait. Két fejezetet is szentel Magyarországnak a határon túli magyar kisebbségekkel szembeni viszonyára. Az egyikben Magyarország, mint anyaország (Kin-State), a másodikban Magyarország és szomszédai közötti viszonyrendszerben vizsgálja meg a kérdést.

A kötetben a szerző összegyűjtötte a kérdéssel foglalkozó publikációit és kiegészítette újakkal, hogy egységes kötetet tehessen le az asztalra. Hasznosnak forgatható mindazok számára, akiket az elméleti kérdések érdekelnek, valamint azoknak, akik arra kíváncsiak, hogy egy Magyarországról származó, de Nagy-Britanniában élő kutató, hogyan látja a térség etnicitással, kisebbségekkel, állammal összefüggő folyamatait. Különösképpen azért is

érdemes olvasni a könyvet – amely sokakat vitára ingerelhet – mert a szerző az utóbbi időben gyakran publikál magyarországi és romániai folyóiratokban (Regio, Pro Minoritate, Századvég, Provincia), és ezáltal mélyebben megismerhetők az elméleti feltevései.

*Michael Hechter: Containing Nationalism*¹⁸

Michael Hechter azon szerzők közé tartozik, akik viszonylag keveset publikálnak, és talán ezért ritkán említik meg a nacionalizmuselméletek nagyjai között. Hatása ennek ellenére jelentős. Régebbi, témába vágó munkái közül kiemelhetjük a belső kolonializmusról szóló könyvét, amely a skót, walesi és ír nacionalizmusról szól¹⁹. Megközelítésének jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, hogy az *Ethnic and Racial Studies* folyóirat tematikus lapszámot szentelt a hechteri elmélet lehetséges alkalmazásairól. Ebben a lapszámban jelent meg többek között Katherine Verdery²⁰ elemzése, aki a modell bírálata mellett, megpróbálja azt a 19. századi Erdélyre értelmezni. A másik, igen gyakran idézett tanulmánya (amelyet Margaret Levi-vel írt) az etnoregionális mozgalmakat elemzi.²¹ Hechter érdeklődése később a racionális döntések elmélete felé fordult, és ennek az eredménye a társadalmi csoportok szolidaritásáról írott könyve²², amelyben választ keres ezek kohéziós erejére.

A *Containing Nationalism* könyvet a szerzőnek a nacionalizmus területére való visszatérésének tekinthetjük. Hechter nacionalizmus-meghatározása rokon a Gellnerével. A nacionalizmus szerinte az a kollektív cselekvés, amely arra irányul, hogy a nemzet határait (kötelékeit) az igazgatási egységgel megegyezővé tegye. A nemzetépítésről azt állítja, hogy ezt racionális stratégiának tekinthetjük az elitek részéről a közvetlen hatalom gyakorlásának legitimálása érdekében.

Hechter a kormányzati intézmények formáló erejével, a csoportok kialakulásával és a csoport-szolidaritással magyarázza a modern nacionalizmus eredetét, a nemzeti identitás fontosságának kialakulását és a szuverenitás követelését. A központosított állam arra törekszik, hogy saját területén megerősítse hatalmát és ebben a nacionalizmusra támaszkodik. Ezzel szemben alakul ki az állam területén élő, de nem a domináns nemzethez tartozók nacionalizmusa. Ennek alapján Hechter könyve egyértelműen

a modern megközelítések közé sorolható, mivel a központosított állam csupán ebben a korban válik annyira erőssé, hogy a nemzeti alapon való intézményesülést megteremthesse. Ez Hechter egyik központi állítása. A központosított állam, valamint a kisebbségi nacionalizmus közötti feszültség feloldását a decentralizált államban látja. Amennyiben mégsem ezt a megoldást választják, Hechter azt tanácsolja a többnemzetiségű államok elitjének, hogy ajánljanak jelentős, karrierrel kecsegtető állásokat a kisebbségek elitjének a kormányzaton belül, mivel így elkerülhetik, hogy azok nemzeti mozgalmakat szervezzenek.

Michael Hechter könyve azért is jelentős, mert tágabb elméleti keretbe ágyazza elméletét. A könyv több mint eddigi munkásságának összefoglalója. A kollektív cselekvés elméletét és a csoportok kialakulásának elméletét alkalmazza a nacionalizmus tárgykörére, ezáltal teljesebb, és más szerzőkhöz képest árnyaltabb folyamatokat elemez. Az állam – illetve ennek centralizáltsága vagy decentralizáltsága – kérdésének központba helyezésével azon szerzők közé tartozik, akik egyre inkább belátják, hogy a társadalomtudományok, ezen belül is a nacionalizmuselméletek, nem kerülhetik meg az állam alapos elemzését.

*KELLÉK, filozófiai folyóirat,
Kolozsvár-Szeged, 2001, 17. szám*

A kolozsvári Pro Philosophia Alapítvány által kiadott *Kellék* folyóirat utolsó számának központi témája a nacionalizmus. A szerkesztők természetesen a nacionalizmus filozófiai, politikai filozófiai megközelítésű szövegeit választották ki. Míg Will Kymlicka írásaival magyar nyelven már találkozhattunk (Korunk, *Symphosyum*), addig Yael Tamir és Elie Kedourie még nem jelent meg magyar nyelven. Az összeállítás első szövege, Johann Gottlieb Fichte *Beszédek a német nemzethez. Hetedik beszéd. Válamely nép eredendőségének és németiségének még mélyebb megragadása*, a német kultúrnemzeti eszme egyik első megfogalmazása. Ez a szöveg magyarul itt jelenik meg először. Elie Kedourie *Nationalism* könyvének utószava válasz a 80-as évek nacionalizmus szakirodalmának állításaira. Kedourie, aki eszmetörténeti szempontból elemzi a nacionalizmust, elveti azokat az elképzeléseket, mint amilyen az Ernest Gellnerré, akik a modern korhoz kötik a nacionalizmus kialakulását. Azzal érvel, hogy a nacionalizmus eszméje megelőzi a politikai

elvként való alkalmazását. A következő két szöveg a komunitárius politikai filozófia képviselői által, a liberalizmus etnokulturálisan semleges állampfogásának bírálata. Will Kymlicka és Christine Straehle *Kozmopolitianizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus: a legújabb irodalom kritikai áttekintése* című írásukban a politikai közösséget és a politikai képviseletet vizsgálják meg az államalatti nemzeti kisebbségek, a nemzetállamok és a transznacionális intézmények szintjén. Nézetük szerint a legitimitást a megfelelő szinteken kell szavatolni, ezáltal kerülhető el az állam legitimitásának megkérdőjelezése, és esetleges felbomlása. A szerzők talán egy kicsit optimisták elméleti modelljüket tekintve, de nem kizárt, hogy az általuk javasolt elméleti keretben találnak majd megoldást a jelenlegi nemzetállamokat feszítő kérdések.

Yael Tamir *Liberal Nationalism* könyvének *Nemzeti identitásválasztás és a kultúrához való jog* fejezete a kultúrához és identitáshoz való jog egyéni és kollektív vetületeit vizsgálja meg. Míg igen gyakran a kultúrához és identitáshoz való jogokat kollektív jognak tekintik, Tamir a kérdést a liberális eszmerendszer keretében próbálja megoldani, és amellet érvel, hogy egyéni jognak kell tekinteni a kultúrához való jogot is. Fő érve a csoport, a kollektivitás meghatározásának nehézsége (lehetetlensége), amelyre valójában képtelenség politikai stratégiát építeni.

Nagy kár, hogy a *Kellék* igen kis példányszámban jelenik meg. Ezek a szövegek minden valószínűség szerint sokak érdeklődésére tarthatnak számot. A fordítókat külön dicséret illeti az igényes munkáért.

Nacionalizmus Romániában

Csalódást kell okoznak mindazoknak, akik most a romániai nacionalizmusról szerettek volna olvasni, hiszen ebben a részben csupán néhány szót ejtek az utóbbi időben Romániában megjelent nacionalizmus témájú könyvekről. Míg Magyarországon az olvasó alig talál magyar nyelvre lefordított alapműveket a nacionalizmus témakörében, addig román nyelven egyre másra jelennek meg ilyen fordítások. Már néhány éve megjelentek Ernest Gellner²³ és Eric J. Hobsbawm-nak a nacionalizmus témakörében alapműveknek számító munkái, valamint Guy Hermet könyve.²⁴ A tavalyi év sem telt el ebből a szempontból eseménytelenül: előbb a Polirom kiadónál megjelentek Urs Altermatt²⁵ és Anne-Marie Thiesse²⁶ könyvei, ezután pedig

a klasszikus nacionalizmus-szakirodalom egyik alapműve, Benedict Anderson Képzelt közösségek²⁷ munkája. Gellner nagy népszerűségnek örvend Romániában, hiszen a posztumusz nacionalizmusról szóló könyve²⁸ immár legalább az ötödik, amely megjelent²⁹. Ebben a könyvében Gellner közérthető módon (100 oldalon) összefoglalja nézeteit a nemzetről és a nacionalizmusról. Kevés hivatkozással/lábjegyzettel vázolja felfogását a kultúra, a hatalom, az állam, és a nacionalizmus viszonyáról. Lényegében a *Nations and Nationalism* könyvében kifejtett nézeteit ismétli meg azzal a finomítással, hogy modelljét kiterjeszti a nem nyugat-európai régióra is. Ebben a kötetben találjuk meg a válaszát Anthony D. Smith bírálataira is. A könyv mindazok figyelmébe ajánlható, akik most ismerkednek a nacionalizmuselméletekkel. Az elmélyültebb tanulmányozáshoz viszont érdemes visszanyúlni Gellner régebbi munkáihoz, elsősorban a *Nations and Nationalism*-hez.

JEGYZETEK

- ¹ Leoussi, Athena S. (2001) *Encyclopedia of Nationalism*. New Brunswick, NJ.
- ² Motyl, Alexander J. (szerk.) (2000) *Encyclopaedia of Nationalism*. San Diego, CA: Academic Press, 2 kötet.
- ³ Snyder, Louis L. (1990) *Encyclopedia of Nationalism*. Chicago & London: St. James Press, 445. o.
- ⁴ Calhoun, Craig (1997) *Nationalism*. Buckingham: Open University Press.
- ⁵ Smith, Anthony D. (1998) *Nationalism and Modernism: a critical survey of recent theories of nations and nationalism*. London and New York: Routledge.
- ⁶ McCrone, David (1998) *The Sociology of Nationalism: Tomorrow's Ancestors*. London and New York: Routledge.
- ⁷ Hutchinson, John and Smith, Anthony D. (szerk.) (2000) *Nationalism: critical concepts in political science*. London & New York: Routledge.
- ⁸ Hutchinson, John és Smith, Anthony D. (szerk.) (1994) *Nationalism*. Oxford University Press.
- ⁹ Hutchinson, John és Smith, Anthony D. (szerk.) (1996) *Ethnicity*. Oxford University Press.
- ¹⁰ Sukumar Perival (szerk.) (1995) *Notions of Nationalism*. Budapest: Central European University Press.
- ¹¹ Balakrishnan, Gopal (szerk.) (1996) *Mapping the Nation*. London & New York: Verso.
- ¹² Eugene Kamenka (szerk.) (1973) *Nationalism: The Nature and Evolution of an Idea*. Edward Arnold.

- 13 O. Dahbour and M. R. Ishay (szerk.) (1995) *The Nationalism Reader*. New Jersey: Humanities Press.
- 14 Bretter Zoltán és Deák Ágnes (szerk.) (1995) *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs: Tanulmány Kiadó.
- 15 Smith, Anthony D. *Nationalism and Modernism*. id. mű.
- 16 Guibernau, Montserrat & Hutchinson, John (szerk.) (2001) *Understanding Nationalism*. Polity Press.
- 17 Schöpflin, George (2000) *Nations, Identity, Power: The New Politics of Europe*. London: Hurst & Co.
- 18 Hechter, Michael (2000) *Containing Nationalism*. Oxford University Press.
- 19 Hechter, Michael (1975) *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development 1536-1966*. London: Routledge and Kegan Paul.
- 20 Verdery, Katherine (1979) Internal Colonialism in Austro-Hungary, *Ethnic and Racial Studies*, 2, 3.
- 21 Hechter, Michael and Levi, Margarite (1979) The comparative analysis of ethno-regional movements, *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 2, Nr. 3, July.
- 22 Hechter, Michael (1987) *Principles of group solidarity*. University of California Press.
- 23 Gellner, Ernest (1997) *Națiuni și naționalism*. București: Antet & CEU.
- 24 Hermet, Guy, *Istoria națiunilor și a naționalismului în Europa*. Iași: Institutul European, 1997; lásd a recenziót (Szász Géza: Nemzet és nacionalizmus, *AETAS*, 1998/2-3).
- 25 Altermatt, Urs (2000) *Previzionile de la Sarajevo: Etnonaționalismul în Europa*. Iași: Polirom (magyarul is megjelent: Altermatt, Urs (2000) *A szarajevói jelzótűz: etnonacionalizmus Európában*. Budapest: Osiris; lásd a recenziót (Ódor László: Fogalmak ütközése – Urs Altermatt: Szarajevói jelzótűz, *Pro Minoritate*, 2001/Tavaszi).
- 26 Thiesse, Anne-Marie (2000) *Crearea identităților naționale în Europa: Secolele XVIII-XX*. Iași: Polirom.
- 27 Anderson, Benedict (2001) *Comunități imaginate: reflecții asupra originii și răspândirii naționalismului*. București: Integral.
- 28 Gellner, Ernest (2001) *Naționalismul*. București: Incitatus.
- 29 Még megjelent Mitul națiunilor și mitul claselor, *Polis*, 1994/2; Condițiile libertății (1998), Iași: Polirom; Cultură, identitate și politică (2001), Iași: Institutul European.

SZÁMUNK SZERZŐI

- ARJUN APPADURAI, antropológus,
a University of Chicago professzora
- BAKÓ BOGLÁRKA, antropológus,
MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest
- BÍRÓ BÉLA, egyetemi oktató,
Bukarest
- GABRIELA KILIÁNOVÁ, etnológus,
Etnológia Intézet, Szlovák Tudományos Akadémia, Pozsony
- GÖRÖMBEI SÁRA, jogász,
HTMH, Budapest
- GYURGYÍK LÁSZLÓ, szociológus,
TLA Közép-Európa Tanulmányok Központja, Budapest
- HAJNAL VIRÁG, antropológus,
MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest
- IZABELLA MAIN, történész,
PhD-hallgató, Közép-Európa Egyetem, Budapest
- KÁNTOR ZOLTÁN, politológus,
TLA Közép-Európa Tanulmányok Központja, Budapest
- KARMACSI ZOLTÁN, főiskolai oktató,
Tanárképző Főiskola, Beregszász
- NIEDERHAUSER EMIL, történész,
MTA Történettudományi Intézet, Budapest
- RÁSKY BÉLA, történész,
az Osztrák Kelet- és Dél-Kelet-Európa Intézet budapesti
kirendeltségének vezetője
- SABINE BAMBERGER-STEMMANN, történész,
Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, Lüneburg
- VÁRFALVI ATTILA, etno-politológus,
a www.etnonet.hu c. napilap kiadója, Budapest
- VIDRA ZSUZSA, szociológus,
PhD-hallgató, Atelier Doktori Iskola, Budapest
- VOGEL SÁNDOR, történész,
TLA Külpolitikai Tanulmányok Központja, Budapest

HELYREIGAZÍTÁS

Előző számunkban tévesen jelöltük meg BEREZNAVY ANDRÁSNAK, a *Közep-Európa - nyugati táj* című írás szerzőjének foglalkozását. Bereznay András ugyan valóban térképekkel dolgozik, de elsősorban mint történész közelíti meg őket. Interdiszciplináris jellegű foglalkozása tehát történelmi térképész, még pontosabban történelmi térképész/konzultáns.

REGIO

ALAPÍTOTTA 1990-BEN
Írók Szakszervezete Széchalom Könyvműhely
Tóth László

ELŐFIZETHETŐ

Magyarországon a szerkesztőségben fizethető elő a folyóirat. Magyarországról külföldre megrendelhető a Kultúra Külkereskedelmi Vállalatnál: 1389 Budapest, Pf. 49 Lapexport. Az Egyesült Államokban Püski-Corvin Könyvesbolt fogad el megrendeléseket (251 E 82th Street, New York, NY 10028).

ÁRA

280 Ft, 8 USD, 12 DM

Előfizetési díj egy évre: 1120 Ft, 32 USD, 48 DM
(Az árak a postaköltséggel együtt értendők)

Megjelenik: évente négyszer

ISSN 1219-1701

Kedves Barátunk!

A Regio szerkesztősége a Teleki László Alapítvány támogatásával levelezési listát indít, mely reményeink szerint információs és vitafórumként fog működni.

A „Regio list” működtetésének célja a Közép-Európa- és nacionalizmus tanulmányokkal, kisebbségkutatással foglalkozó szakemberek, műhelyek információs kapcsolatának biztosítása.

A körlevélben a lista minden tagja egyenrangú partnerként elhelyezheti az általa fontosnak tartott üzeneteket, dokumentumokat. Számítunk kutatási programok, tudományos események, pályázati lehetőségek, tudománypolitikai információk, megjelent kiadványok ismertetésére, vagy legalább a figyelemfelhívásra. De ugyanígy fontosnak tartjuk, hogy bizonyos aktuális kérdésekben viták folyhassanak, illetve kooperációs felületek jöjjenek létre.

A körlevél létrehozását azért tartjuk fontosnak, mert évek óta folyik egy ki nem mondott vita a magyar kisebbségkutatás integrálatlanságáról. Mi nem egy központi integrációban látjuk a probléma megoldását, hanem a megfelelő kooperációs felületek létrehozásában, illetve a fiatalabb és Budapesttől távol élő kutató nemzedék „helyzetbe hozásában”.

A legfontosabb ellentmondásokat kutatási területünket tekintve a következőkben látjuk:

1. Nézőpont: Míg Magyarországon kisebbségkutatásról beszélünk, addig a (Budapestről nézve) határon túli kutatóhelyek saját társadalmukat kutatják, ők pedig nem mint kisebbségkutatók, hanem mint egy-egy tudomány szakemberei kívánnak integrálódni a(z össz)magyar, illetve a nemzetközi tudományos életbe.
2. Az egymás melletti elbeszélés egyik forrása, hogy módszertanilag a különböző megközelítések más-más fogalomkészlettel és megközelítésben vizsgálják a problémákat, és ezek között alig van átjárás, párbeszéd: 1. interetnikus kutatások; 2. közép-európai összehasonlító tanulmányok; 3. nacionalizmus tanulmányok; 4. kisebbségtörténet; 5. tranzitológia; 6. elitkutatások; 7. identitásvizsgálatok; 8. nyelvhasználati kutatások; 9. társadalom- és településstatistikai megközelítések; 9. kisebbségjogi elemzések.
3. A kutatások és az intézmények finanszírozása szempontjából a magyarországi és az azon kívüli intézmények között hosszú ideje párhuzamosságok működnek. Pontosabban tíz év alatt még nem alakult ki, hogy ki mit tudna a leghatékonyabban csinálni. Csak a saját intézeti tapasztalatainkról beszélhetünk: a) A szomszédos országok empirikus vizsgálatait, az alapkutatásokat nem lehet hatékonyan és hitelesen Budapestről elvégezni. b) Az infrastruktúrából adódó

szolgáltató szerep az összehasonlító vizsgálatok szervezésének, kiadványok szerkesztésének, illetve a térség problémáinak a nemzetközi tudományosságba való meghonosításának szükségességét hozza magával. c) Mivel az utóbbi tíz évben, a nem Magyarországon létrejött kutatóhelyek fenntartási/működési problémákkal küszködnek, a hazai hasonló intézmények az infrastrukturális háttérükön túl egyfajta kijáró szerepet is betöltenek, s ez újabb aszinkron helyzetekhez vezet.

Természetesen még egy sor hasonló megvitatatlan problémát fel lehetne sorolni. A kérdés az, hogy a – tágan értelmezett – kutatási területen milyen együttműködési lehetőségeket, tapasztalatcserét lehet kialakítani. Reméljük, nem lesz egyirányú az információközlés, mindenki kihasználja, s nem csak információ-szerzésre, hanem tájékoztatásra is. A „Regio-list” egy lehetőség, próbáljuk ki!

*A szerkesztőség nevében
Bárdi Nándor*

Hogyan működik a „Regio list”?

A listára a <http://www.tla.hu/mailman/listinfo/regio-list/> címen lehet feliratkozni.

A szerver néhány percen belül visszaküld egy üzenetet, amit küldjön vissza a „reply” („vissza”) funkcióval. Hamarosan megérkezik a listára való felvétel igazolása, a honlapon pedig megváltoztathatja beállításait.

A nagyobb szövegfájlokat (konferenciaprogramok, folyóiratok tartalomjegyzéke stb.) kérjük csatolt fájlban, rtf formátumban küldeni.

Amennyiben számítógépe nem ismeri fel az ékezeteket, kérjük jelezze.

Alternatív módon a z.kantor@tla.hu címre küldött maillel is fel lehet iratkozni.

Egy-két napon belül felírjuk a listára, ahonnan majd egy e-mailt kap, amelyet egyszerű „reply”-al küldjön vissza. Attól kezdve automatikusan minden levelet megkap, amely a listára érkezik.

A jelszava (password) az e-mail cím @ előtti tagja lesz, amelyet a <http://www.tla.hu/mailman/listinfo/regio-list> címen majd megváltoztathat.

Amennyiben további kérdései vannak, írjon a z.kantor@tla.hu -ra

Kántor Zoltán

Megrendelem a

REGIO

– Kisebbség, Politika, Társadalom

című negyedévenként megjelenő folyóirat

..... számait példányban

Előfizetési díj:

280 Ft/db vagy 1120 Ft/egy évre

8/USD/db vagy 32 USD/egy évre

14 DM/db vagy 56 DM/egy évre

postaköltséggel együtt.

Valamint kérem a prémiumkínálat keretében a számokat hozzácsatolni.

Az előfizetési díjat átutalással, csekken, utánvétellel egyenlítem ki. (A választott mód aláhúzendő).

Név

Pontos cím

DátumAláírás

Információ: Teleki László Intézet, tel.: 391-5764, fax: 391-5759, e-mail: regio@tla.hu